

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

СРІБНЯК Ігор Володимирович

ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ УНР В ЕКЗИЛІ (1921-1923 рр.).

07.00.02 - Історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ-1995

Дисертацією є рукопис.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00778152 (U)

Робота виконана на кафедрі новітньої історії та лінгвістики інституту імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник - доктор історичних наук,
професор В. В. Мусієнко

Офіційні опоненти - доктор історичних наук
В. П. Трощинський

- кандидат історичних наук
О. І. Божко

Провідна організація - Київський державний лінгвістичний університет.

Захист відбудеться "12" червня 1995 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої ради Д 068.18.06 при Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою:

252 017 М.Київ, вул.Володимирська, 60, ауд.349.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці університету (м.Київ, вул.Володимирська, 58).

Автореферат розісланий "11" травня 1995 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради,
кандидат історичних наук, доцент

М.О. Рудь

М. О. Рудь

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження і складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел та літератури.

ВСТУП. Актуальність теми. Процес державотворення, боротьби за реальну державність в Україні на сучасному етапі обумовлює нагальну потребу створення і патріотичного виховання національних збройних сил. Військова доктрина та становище армії будь-якої держави світу є безпомилковим показником зрілості країни, зваженості і авторитетності її намірів та дій у відповідному геополітичному просторі.

Для сучасної української державності розбудова власних збройних сил є не тільки одним з найбільш вагомих завдань, але й одним з найсерйозніших випробувань, своєрідною перепусткою до світового співтовариства. З огляду на це, перед державою постає необхідність вироблення принципово нових підходів до військового будівництва і самої армії, яка ввібрала та поєднала б у собі всі досягнення та найперспективніші тенденції розвитку сучасних збройних сил.

Міцним підґрунтям для цього повинні стати найцінніші, найвагоміші новації світової військово-стратегічної думки, досягнення науково-технічної революції, досвід організації і принципи комплектування армій передових держав світу в поєднанні з невеликим, але власним досвідом і традиціями українського війська, бо саме історичні витoki повинні живити сучасне військове будівництво.

Аналізуючи сучасний стан розвитку історичної науки, мусимо визнати, що, незважаючи на певні досягнення останнім часом, військова історія України і її складова - історія Збройних Сил УНР - перебувають лише у зародковому стані. Власне, військова історія українського народу ніколи не була досліджена у повному обсязі. На сьогодні не існує (за єдиним виключенням) фундаментальних науково-історичних досліджень узагальнюючого характеру про збройні сили України, які більш-менш повно розкривали б концептуальні засади виникнення, формування та подальшого розвитку Української Армії.

Отже, зважаючи на сучасні вимоги створення власної національної армії в Україні, першочерговим завданням мусить бути вироблення концепції української військової та накопичення фактичного матеріалу саме у ділянці історії військового будівництва, яка у порівнянні з іншим напрямком військово-історичної науки - історією воєн та військового мистецтва - на сьогодні є майже суцільною цілиною.

Відродження і оновлення в Україні традицій національної військової, яка була перервана на довгі роки, можливо лише на ґрунті

вивчення історії творення, подальшої реорганізації, повсякденного побуту та бойових дій українських армій, що мали національний характер формування. Дослідження й аналіз внеску українців у військове мистецтво, розвиток військової техніки, військово-теоретичної думки найбільш перспективні в напрямку вивчення бойового шляху Армії Директорії УНР, бо саме після повалення гетьманату почалося перетворення нечисельних українських з'єднань у згуртовану народну армію, яка відіграла визначну роль у боротьбі за українську державність.

Дослідження історії Збройних Сил Директорії УНР має особливе значення ще й через те, що дозволяє осмислити процес трансформації партизанських і повстанських загонів та відділів у регулярні частини і з'єднання Української Армії. В такій ситуації з'ясувати причини, загальні методи і особливості становлення збройних сил можна лише після належного висвітлення одного з найтяжчих періодів існування Армії УНР - після її інтернування у таборах Польщі й Румунії. Це пояснюється тим, що тільки під час перебування українського вояцтва у таборах, Державний Центр УНР вперше отримав більш-менш сприятливу можливість безпосередньо зайнятися фахово-спеціальною освітою та національно-культурним вихованням козаків і старшин Української Армії.

Збройні сили Директорії УНР формувалися переважно з напіврегулярних та партизанських частин під час повстання проти гетьманату П. Скоропадського. З самого початку свого існування вони були змушені вести майже безперервні бої на кілька фронтів зі значно переважаючими більшовицькими військами та армією генерала А.Денікіна. Ці обставини, а також постійні вимушені пересування українського війська та Уряду УНР, негативно впливали на консолідацію та згуртованість частин Української Армії. Проте вперше в історії визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр. військо УНР набуло рис загальнонаціональної армії, бо головними діючими особами у цьому процесі, за визначенням генерала Армії УНР В.Сальського, були "...переважно український інтелігент у формі прапорщика, щонайбільше - штабс-капітана; і український селянин у формі козака, підстаршини. Бракувало їм спеціальних знань і досвіду, що потрібні для організації війська, але ...у них було глибоке національне почуття, великий ентузіазм, запал і безмежна ініціатива. Це все було головним фактором, двигуном у процесі творення національної армії."(1)

1. Сальський В. Головні підстави творення Армії УНР в минулому і майбутньому // Табор. - 1927. - Кн. 4. - С. 3-4.

Українська Армія здійснила кілька значних військових операцій (зокрема - похід на Київ і Одесу влітку 1919 р.), проте через несприятливі військові обставини, що склалися восени 1919 р., була змушена вдатися до партизанських засобів боротьби. Знесилена у боях, гостро відчуваючи брак зброї, нечисленна Армія УНР вирушила у героїчний рейд по запілля більшовицьких військ, відомий в історії під назвою I-го Зимового походу Армії УНР. Це у великій мірі зберегло українське військо від деморалізації, а - головне - дало можливість провести реорганізацію армії впродовж першої половини 1920 р., готуючи її для майбутніх випробувань. Останній військовий успіх об'єднаних польсько-українських військ, які після укладення політичної й військової конвенції між урядами УНР і Польщі у квітні 1920 р. звільнили Київ та Правобережну Україну, був нетривалим. Під тиском більшовицьких військ поляки швидко відкотилися до своїх кордонів та, ігноруючи угоду з УНР, підписали у жовтні 1920 р. прелімінарні домовленості (а потім і мирний договір у Ризі) з більшовицькою Росією.

Після припинення Польщею воєнних дій на більшовицькому фронті Українська Армія залишилася сам-на-сам з Червоною Армією. Протягом жовтня-листопада 1920 р., в умовах нестачі зброї та військового спорядження, Армія УНР вела жорстокі бої на теренах України, стримуючи тиск більшовицьких частин, що безперервно прибували з врангелівського фронту. 21 листопада 1920 р. Українська Армія з боями відступила за р.Збруч і була інтернована польською владою. Враховуючи набутий армією бойовий досвід та спираючись на випробуване, загартоване і національно свідоме ядро українського вояцтва, Державний Центр УНР розпочав велику організаційну роботу по підтримці протибільшовицького руху опору на теренах України.

Дослідження подій періоду перебування Уряду УНР в екзилі набуває сьогодні великого значення через необхідність розкриття основних тенденцій та головних напрямків його діяльності в Європі для встановлення безперервного ланцюга явищ і фактів української історії, для відтворення історичної правди.

Головним об'єктом дослідження є діяльність Уряду УНР щодо збереження й реорганізації інтернованої Української Армії та комплекс військових й організаційних заходів Державного Центру УНР щодо підтримки та подальшого розгортання національного протибільшовицького руху на теренах України.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з кінця листопада 1920 р. (початок інтернування і створення таборів) до літа

1924 р. (ліквідація таборів і організація в Польщі Української Станиці в м.Каліші і, таким чином, припинення існування Армії УНР як згуртованої збройної сили). Одночасно простежується вплив екзильного українського уряду та його армії на партизансько-повстанський рух в Україні до припинення активних дій проти більшовиків організованого національного підпілля під гаслами УНР.

Стан наукової розробки проблеми. Досліджувана проблема належить до числа найменш вивчених. У рядянській історіографії майже відсутні будь-які згадки про існування інтернованої Української Армії. Натомість, ще на початку 20-х рр. окремими представниками вищого ешелону більшовицької армії досить активно розроблялися проблеми боротьби з повстанським рухом. Діяльність партизанських загонів аналізувалася ними з партійно-класових позицій - вкрай упереджено й необ'єктивно: ці "бандитські зграї", мали бути ліквідовані будь-якою ціною як "збройна внутрішня контрреволюція". (1)

Разом з тим, національний протибільшовицький рух українського народу набув висвітлення на сторінках табірних видань інтернованого українського воєцтва, присвячених переважно II-му Зимовому походу Повстанської Армії УНР восени 1921 р. (2) Написані безпосередніми учасниками подій, ці матеріали, попри всю свою фрагментарність, містили цінні дані про рейд двох повстанських груп в Україну.

Серед них найбільшого резонансу набули спомини колишнього начальника Партизансько-Повстанського Штабу ген. Ю.Тютюнника, який у 1923 р. перейшов на бік більшовиків. Автор, виконуючи соціальне замовлення Москви, всупереч фактам дав дуже суб'єктивну й упереджену оцінку підготовки та проведення II-го Зимового походу Армії УНР. (3)

1. Эйдеман Р. Очаги атаманщины и бандитизма. - Харьков, 1921; його ж. К вопросу о борьбе с бандитизмом // Армия и революция. - 1922. - N 2. - С. 62-67; його ж. Повстанчество и его роль в современной войне // Армия и революция. - 1922. - N 3-4. - С. 92-105; Шеф К. Петлюровская авантюра в октябре-ноябре 1921 г. // Армия и революция. - 1922. - N 8-9. - С. 164-200; Козельський Б. В. Шлях зрадництва і авантур. - Харків, 1927 та ін.
2. Гладкий, сотн. Кілька слів про повстанчу Групу на Україні осінню 1921-го року // На руїнах. Видання Культурно-Освітнього відділу 6-ої Стрілецької дивізії. - Каліш, 1922; Чижевський Г. Коротка історія 3-ої Залізної дивізії. 1919 - 1. VI. 1922. - Каліш, 1922 та ін.
3. Тютюник Ю. З поляками проти України. - Харків, 1924.

Надійне підґрунтя для подальшого вивчення та наукового опрацювання теми було закладено у кінці 20-х - 30-х рр., коли на шпальтах українських періодичних військово-публіцистичних видань, зокрема збірника "За Державність", були надруковані докладні спомини безпосередніх учасників II-го Зимового походу Повстанської Армії УНР, а також статті, в яких були відтворені різні аспекти діяльності інтернованих у таборах. На жаль, поза увагою авторів споминів залишилася як підготовка до проведення партизанського рейду, так і подальший розвиток народного руху опору більшовицькій владі в Україні у 1922-1923 рр. (1) Грунтовні матеріали про життя і побут інтернованої Армії УНР, про партизансько-повстанський рух в Україні містилися у часописі "Гуртуймося" (2), який видавався у Чехо-Словаччині групою українських старшин.

Цікаві спогади про перебування українських відділів під час їх інтернування у Румунії були вищені на сторінках воєнно-літературного журналу "Табір" (3), який друкувався у Варшаві заходами українського видавництва "До Зброї". У часописі "Тризуб" (4), який вида-

1. Шпідлінський О. Базар (1921-1931р.) // За Державність (Матеріяли до історії Війська Українського). - Каліш, 1932. - Зб. 3. - С. 109-134; Ващенко П. До рейду 1921 р. // Там само. - С. 135-139; Чижевський М. 15 діб на окупованій Москвою Україні // Там само. - С. 140-155; Рембалович І. Рейд 1921 року // Там само. - С. 156-171; Яновський В. "За Україну, за її долю..." // Там само. - С. 172-191; Чорний С. Сторінка з 2-го Зимового походу // Там само. - С. 192-205; Зоренко Д. На партизанці // Там само. - С. 206-225; Стечишин М. Шепіорнський Військовий Цвинтар // Там само. - 1930. - Зб. 2. - С. 151-183 та ін.
2. Битинський М. Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті // Гуртуймося. - 1932. - № 9. - С. 35-42; Климач Ю. Спогади про Листопадовий похід // Там само. - 1937. - № 19. - С. 17-21; Палій-Сидорянський М. "На рейді" // Там само. - 1929. - № 3. - С. 26-27; 1930. - № 4. - С. 37-40; 1931. - № 5. - С. 9-13 та ін.
3. Порохівський Г. Українська військова еміграція в Румунії // Табір. - Каліш, 1930. - Кн. 13. - С. 57-68; 1931. - Кн. 16. - С. 74-90; 1932. - Кн. 17. - С. 70-78; Його ж. Десять років на еміграції // Там само. - 1931. - Кн. 15. - С. 69-80 та ін.
4. Косенко І. Памяті генштабу ген.-пор. Сергія Дядюші // Тризуб. - Париж, 1933. - № 20. - С. 2-4; Сальський В. Перспективи збройної боротьби за незалежність України // Там само. - 1927. - № 2. - С. 3-11 та ін.

вався у Парижі як неофіційний орган Державного Центру УНР в екзилі, була приміщена значна кількість статей, присвячених проблемам Української Армії. Великий масив історичних матеріалів, що торкалися перебування Армії УНР у Польщі, було надруковано на сторінках "Літопису (Календаря) Червоної Калини" у Львові. (1)

Ці публікації, у більшості своїй - спогади безпосередніх учасників визвольних змагань українського народу, які після поразки у збройній боротьбі опинилися на чужині, містили в собі великий фактологічний матеріал. Разом з тим, у цих працях майже не робилося узагальнень, був відсутнім аналітичний і дослідницький елемент, подекуди траплялись суб'єктивні оцінки й твердження.

Не можна обійти увагою, власне, єдину військово-історичну працю узагальнюючого плану, що з'явилася у 1936 р. (2) Проте, в ній тільки повідомляється про інтернування Армії УНР у таборах Польщі та рейд Ю. Тютюнника.

У роки Другої світової війни на Заході вийшла друком книга "Україна в огні і бурі революції", написана відомим державним діячем Директорії - колишнім прем'єр-міністром Уряду УНР - І. Мазепою, який зупинився на окремих проблемах становища інтернованої армії і повстанського руху в Україні. (3) Проте, не маючи відповідних архівних матеріалів, автор був позбавлений можливості дати всебічний аналіз

1. Миронович М. Спільна військова юнацька школа (короткий історичний начерк) // Літопис Червоної Калини. - Львів, 1936. - № 2. - С. 3-5; Євтимович В. До історії Кам'янецької спільної юнацької школи // Там само. - № 6. - С. 4-6; Яскевич С. Кілька поправок до історії Кам'янецької спільної юнацької школи // Там само. - № 7-8. - С. 28; Петренко, сотн. Листопадовий рейд 1921 р. через польсько-український кордон (Спомин з II Зимового походу в листопаді 1921 року) // Там само. - 1934. - № 6. - С. 6-8; Сушко Р. Базар (Могила 359 героїв) // Там само. - 1930. - № 4. - С. 104-123; Заріцький В. Нескінчена справа. Випад повстанського загону від Гусятина під Київ 1921 р. // Там само. - 1932. - № 7. - С. 87-97; Добротворський О. Листопад 1921 р. на Великій Україні (Короткий нарис Повст. Парт. руху під командою ген. Ю. Тютюнника) // Календар Червоної Калини. - 1923. - С. 142-150 та ін.
2. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х рр. XX с.). - Львів, 1936; те саме. - Вінніпег, 1953.
3. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917-1923 р. - Прага, 1943. - Ч. 3. - С. 65, 70, 75.

становища Армії УНР. На спеціальну увагу заслуговує фундаментальна праця С.Наріжного, цілий розділ якої був присвячений розгляду культурно-освітньої роботи серед інтернованого українського вояцтва. (1)

Наступним етапом у вивченні зазначеної теми став післявоєнний час. Дослідження цього періоду можна умовно поділити на дві великі групи: зарубіжну україністику і радянську історіографію.

Насамперед слід згадати про енциклопедичні українські видання (2) та загальні праці з історії України (3), що з'явилися на Заході як у довоєнний, так і у повоєнний час. Попри певний фактологічний внесок цих робіт в опрацювання досліджуваної теми, слід зазначити, що опубліковані матеріали мали фрагментарний характер, власне - тільки ставлячи проблему.

Побіжно торкалися цієї проблеми і автори кількох монографій, що вийшли друком у Європі та Америці у 50-х - 60-х рр. (4) Значно докладніше висвітлювалися окремі аспекти табірної життя українського вояцтва та II-го Зимового походу у низці спогадів безпосередніх учасників тих подій. (5) Вони намагалися неупереджено підходити до розгляду подій того часу, але їм бракувало фактологічної бази.

1. Наріжний С. Українська еміграція (Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами). - Прага, 1942. - Ч. I. - С. 33-51.
2. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина: У 10-ти т. - Париж - Нью-Йорк, 1955. - С. 59-60, 829-830, 1180-1181, 2121-2122, 3120-3121, 3891, 3458; Українська загальна енциклопедія: Книга знання в 3 т. - Т. 3. - Львів-Станіславів-Коломия, б.р. - С. 702-703, 737.
3. Крип'якевич І. Велика історія України. - Львів-Вінніпег, 1948. - С. 866-867; Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2-х т. - Т. 2. Мюнхен, 1976. - С. 544-545.
4. Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій українських збройних сил 1917-1921. - Вінніпег, 1954; Шанковський Л. Українська Армія в боротьбі за державність. - Мюнхен, 1958; Nagaewski I. History of the Modern Ukrainian State 1917-1923. - Munich, Ukrainian Free University and Ukrainian Academy of Arts and Sciences. - 1966.
5. Білон П. Спогади. - Пітсбург, 1952; Герчанівський Д. Вигнати окупанта. - Мюнхен, 1963; Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. - Лондон, 1967; Листопадовий реґі. - Торонто: Український воєнно-історичний ін-т, 1957; Сім'янцев В. У Польщі за дротами (Роки 1920-1923) // Визвольний шлях. - 1968. - Кн. 6. - С. 754-765; Кн. 7-8. - С. 949-966; Кн. 9. - С. 1078-1090.

Одночасно з появою численних розвідок на Заході, праці, присвячені проблемам боротьби більшовицької влади з партизансько-повстанським рухом, з'являються і в УРСР. (1) Вони не відрізняються своїми концептуальними підходами до вивчення теми від вже згадуваних публікацій 20-х рр.

У 1964 р. вийшла друком монографія І.Трифонов (2), де автор на підставі значного фактичного матеріалу розглянув широке коло питань, пов'язаних з соціально-економічними причинами народного руху опору радянській владі, ідейним і військовим керівництвом партизанськими загонами у багатьох регіонах Росії і України. Дослідник подає дуже стислий, місцями навіть схематичний огляд бойових дій між повстанцями і більшовицькими військами, розгляд яких він закінчує 1922 р. Нарешті, у 1971 р. з'являється монографія О.Кучера, в якій автор намагається підвести підсумки боротьби Москви проти повстанського руху в Україні, зазначивши у передмові, що ця боротьба "протягом кількох років була однією з найгостріших і найважчих проблем, які довелося вирішувати УРСР". (3)

У роботах 60-х - 70-х років нагромаджено значну кількість фактичного матеріалу, однак принципової різниці в поглядах з авторами 20-х рр. не існує. Переважає набір стандартних звинувачень партизанських загонів у "бандитизмі", у намаганні "загальмувати поступальний рух історії", у відірваності повстанців від українського народу і т.ін. Відсутні нові підходи до цієї проблеми і в останніх працях радянської історіографії: попри цінні дані, автори продовжували використовувати старі "ярлики" про "зрадників народу". (4)

1. Зелевський А. Розгром куркульсько-націоналістичного бандитизму на Україні (1921-1922 рр.) // Український історичний журнал. - 1959. - № 4. - С. 90-98; Римаренко Ю. З історії боротьби трудового селянства України проти куркульського бандитизму (1921-1922 рр.) // Там само. - 1965. - № 1. - С. 110-113.
2. Трифонов И.Я. Классы и классовая борьба в СССР в начале нэпа (1921-1923 гг.). Часть I. Борьба с вооруженной кулацкой контрреволюцией. - Л., 1964.
3. Кучер О.О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921-1923 рр. - Харків, 1971. - С. 3.
4. Голинков Д.Л. Крушение антисоветского подполья в СССР. - М., 1986; Маймескулов Л.Н., Рогожин А.И., Сташис В.В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918-1922). - Харьков, 1990.

Огляд літератури свідчить, що, незважаючи на численні звертання дослідників до багатьох епізодів історії партизансько-повстанського руху в Україні, вона ще не стала предметом спеціального неупередженого наукового дослідження. Фактографічний матеріал майже в усіх публікаціях радянської історіографії з досліджуваної теми добрався однобічно, трактувався відверто апологетично. У свою чергу, як вже зазначалося, українська зарубіжна україністика не мала відповідної документальної бази, до того ж нею розглядалися переважно події, що торкалися II-го Зимового походу Повстанської Армії УНР. Події ж, пов'язані з перебуванням у таборах інтернованої Української Армії, майже зовсім лишилися поза увагою істориків.

З огляду на це заслуговує на увагу монографія В.Трощинського, в якій автор, даючи узагальнюючий комплексний аналіз історії соціально-правового становища української еміграції в Європі у період між двома світовими війнами, торкнувся і проблем перебування у таборах Польщі й Румунії відділів інтернованої Армії УНР. (1)

Мета дисертації - дослідити загальне становище інтернованої Української Армії в Польщі і Румунії, її табірний побут і умови життя, налагодження серед вояцтва військово-фахової та культурно-освітньої роботи національної спрямованості, а також здійснити аналіз конкретного внеску Державного Центру УНР у справу збереження армії й використання її як підґрунтя для підготовки та розгортання народного протибільшовицького руху опору.

Цією метою продиктовані й основні завдання дисертації:

- проаналізувати фактичні заходи Уряду УНР щодо збереження і переформування Української Армії відповідно до обставин перебування вояцтва у таборах;
- встановити основні етапи реорганізації Армії УНР як в цілому, так і її окремих військових частин і з'єднань; з'ясувати роль, яку відігравали у цьому процесі Військове міністерство, Генеральний штаб і Вища Військова Рада Армії УНР;
- висвітлити умови перебування, стан харчування і речового забезпечення інтернованих українських вояків;
- розкрити заходи Державного Центру УНР щодо організації фахового навчання серед військ, влаштування загальноосвітніх і українознавчих закладів, піднесення національно-патріотичного і культурно-

1. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. - К., 1994.

го рівня козаків і старшин Української Армії;

- проаналізувати заходи Уряду УНР у справі налагодження організаційно-оперативного керування народним партизанським рухом на територіях України проти влади Москви;

- дослідити процес створення Партизансько-Повстанського Штабу при Головній Команді Військ УНР. Його діяльність щодо організації та проведення II-го Зимового походу Повстанської Армії УНР, а також показати основні етапи розвитку національного руху опору більшовицькій владі у 1921-1923 рр.

Методологічною основою дисертації є діалектичні принципи пізнання історичного процесу, об'єктивний підхід до аналізу суспільних явищ і подій. В основу дисертації покладено системно-функціональний та проблемно-хронологічний методи. Автор аналізує процеси з точки зору розкриття закономірностей їх розвитку, комплексності й всебічності в оцінці історичних подій, що передбачає дотримання принципу історизму.

Джерельною базою дисертації є комплекс архівних і друкованих матеріалів, які зосереджені в архівних та бібліотечних закладах України і Росії. Окрему групу документів становлять матеріали, що зберігаються в Українській бібліотеці ім.С.Петлюри у Парижі та бібліотеці Українського Вільного Університету в Мюнхені, а також комплекс газетних матеріалів Відділу періодики Центральної Наукової Бібліотеки НАН України ім.В.Вернадського.

Найважливішу складову джерельної бази дисертації становить офіційна документація і листування державних і військових установ УНР, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, які до останнього часу були закриті для дослідників. Це, насамперед, фонди Військового міністерства УНР (ф.1075), Головної Управи Генерального штабу Директорії УНР (ф.1078), Канцелярії Директорії УНР (ф.1429), Міністерства закордонних справ УНР (ф.3696), Похідної канцелярії Військового міністерства при ставці Головного Отамана Військ УНР (ф.3211), Партизансько-Повстанського Штабу при Головній Команді Військ УНР (ф.2297).

Для розкриття динаміки партизанського руху важливе значення мають матеріали фондів радянських установ в Україні, а саме: документи Всеукраїнської надзвичайної комісії у боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем і злочинами за посадою (ф.3361), Наркомату закордонних справ УРСР (ф.4), Постійної наради по боротьбі з бандитизмом при Раднаркомі УРСР (ф.3204) та Раднаркому УРСР (ф.2).

Перша група (архівні матеріали установ УНР) складається із звітів, направ, зведень, відозв, повідомлень, звернень та офіційного листування вищих урядових і військових посадових осіб УНР. Значну частину з них становлять оригінали документів (або засвідчені копії), багато з яких власноручно підписані Головою Директорії і Головним Отаманом Військ УНР С.Петлюрою та міністрами Уряду УНР. Ці матеріали мають першорядне значення для розкриття даної проблеми.

Допоміжне значення мають архівні документи, що зосереджені у фондах Центрального Державного архіву громадських об'єднань України, у фондах Київського і Харківського областних державних архівів. Тут зберігаються звіти та інформаційні зведення повітових більшовицьких і радянських органів про хід боротьби з повстанцями, розпорядження центральної влади, постанови постійних нарад по боротьбі з "бандитизмом". Для написання дисертації автор використав матеріали, що зберігаються в архівних закладах м.Москви: фонд Управління командуючого всіма збройними силами України та Криму (ф.15) та фонд Штабу РСЧА (ф.7) Російського Державного Військового архіву; фонд Організаційно-розподільчого відділу ЦК РКП(б) (ф.17) Російського центру зберігання і вивчення документів новітньої історії.

Окрему групу джерел, у яких розглядалися загальні завдання української еміграції, зокрема інтернованої Української Армії, та подальші шляхи боротьби за державність України, становить публіцистична і епістолярна спадщина Головного Отамана Військ УНР С.Петлюри. (1)

Наукова новизна дисертації полягає передусім у виборі теми дослідження. Одним з принципово нових напрямків є спроба всебічно проаналізувати становище Армії УНР у Польщі та Румунії, діяльність Уряду УНР щодо її збереження і реорганізації, а потім і поступового переведення українських воєнків до цивільного життя. Введено до наукового обігу цілу низку нових документів, точно встановлені терміни існування таборів інтернованих, дати окремих подій, що дає можливість повніше відтворити процеси, які розгорталися в Збройних силах УНР.

Практичне значення дисертації полягає у тому, що матеріали і висновки дослідження можуть прислужитися при виробленні концепцій

1. Петлюра С. (О.Ряст) Сучасна українська еміграція та її завдання. - Щепіорно, 1923; його ж. "Табор" (Чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі) // Табор. - 1923. - N 1. - С.51-79; Симон Петлюра. Статті, листи, документи. - Нью-Йорк, 1979. - Т. II та ін.

військово-патріотичної роботи серед громадян України, зокрема серед військовиків її збройних сил. Дисертація містить важливі фактичні дані стосовно початків заснування Штабних курсів (реорганізованих згодом в Академічні курси при Генеральному штабі Армії УНР), що безумовно буде корисним для заснованої Української Воєнної Академії Генерального штабу. Матеріали дисертації можна також використовувати при підготовці досліджень з загальної історії українського війська, підручників, лекційних курсів з історії України.

Основні положення дисертації, які виносяться на захист:

- впродовж трьох років інтернування українського вояцтва Державний Центр УНР дієво і ефективно впливав на процес реорганізації й переформування Української Армії відповідно до умов її перебування у таборах, що дозволило зберегти кістяк армії: штаби й кадри семи дивізій та старшинський склад Військ УНР;

- Урядом УНР були вироблені сталі закони та положення, які регламентували структуру Української Армії; до процесу розбудови Збройних сил УНР були залучені кращі фахівці армії, що входили до складу Вищої Військової Ради;

- за короткий час Урядом УНР була налагоджена всебічна спеціальна освіта й перепідготовка старшинського складу українських військ шляхом заснування Академічних курсів Генерального штабу, Військової електротехнічної школи, повторних старшинських курсів з усіх родів зброї; діяльність Спільної юнацької школи забезпечувала поповнення старшинського корпусу;

- в умовах хронічної нестачі фінансових коштів Уряд УНР налагодив роботу загальноосвітніх та українознавчих шкіл, культурних і видавничих установ - що дало можливість повністю ліквідувати неписьменність серед козацтва та підготувати вояцтво для продовження студій в освітніх закладах Європи;

- Державний Центр УНР, створивши Партизансько-Повстанський Штаб при Головній Команді Військ УНР, очолив національний протибільшовицький рух у 1921 р. в Україні, а у 1922-1923 рр. надавав йому дієву матеріальну й організаційну допомогу.

ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ:

У першому розділі - "Становище та реорганізація Урядом УНР інтернованої Української Армії" - розглянуто комплекс правно-законодавчих і військово-організаційних заходів Державного Центру УНР щодо збереження та переформування українських військ.

Відповідно до міжнародних норм відділи Армії УНР були інтерно-

вані в спеціальних таборах на теренах Польщі (Олександрів, Ланцут, Каліш, Вадовиці, Петроків і Пикуличі). В них на 20 січня 1921 р. нарахувалося 17464 старшин й козаків Української Армії. Незважаючи на те, що статтями Ризького договору у Польщі заборонялося діяльність будь-яких протибільшовицьких формувань й організацій, польський уряд, через ворожу ідеологічну і політичну настанову до більшовиків, до кінця 1921 р. у цілому фактично не перешкоджав перебуванню та сприяв реорганізації Української Армії, разом з тим офіційно заперечуючи її існування.

Всі зусилля Державного Центру УНР були спрямовані на збереження та реорганізацію збройних сил, його заходами на початку лютого 1921 р. було досягнуто політичне порозуміння більшості українських партій та організацій у рамках Ради Республіки (предпарламенту України), що почала з 3 лютого 1921 р. діяти у Тарнові (Польща).

На підставі "Закону про вище військове управління" від 12 листопада 1920 р. Уряд УНР здійснив цілу низку заходів, покликаних вдосконалити роботу Військового міністерства та Генерального штабу Української Армії. З метою залучити до процесу розбудови Збройних сил УНР кращі фахові сили армії в кінці січня 1921 р. було створено Вищу Військову Раду (ВВР). Рада, до складу якої входили вищі посадові особи армії і три міністри Уряду УНР, мала право попереднього розгляду всіх законодавчих актів, що торкалися Збройних сил Республіки. ВВР були розроблені і внесені зміни до діючого "Закону...", які були спрямовані на вдосконалення структури військових інституцій та піднесення ефективності їх діяльності. Були розроблені також дві форми внутрішнього устрою Військ УНР: початкова (під час інтернування) і основна (після переходу на терени України). Кістяк армії творили шість стрілецьких (піших) і одна кінна дивізії трьохбригадного складу: 1-ша Запорізька, 2-га Волинська, 3-тя Залізна, 4-та Київська, 5-та Херсонська, 6-та Січова і Окрема кінна дивізії. Після проведення мобілізації кожна з цих дивізій мала бути розгорнута на теренах України в корпус трьохдивізійного складу.

У грудні 1921 р. українські війська були зведені у три табори: Стржалково (Стржалково або Стрільково), Каліш і Щепіорно. Незважаючи на чергове скорочення видатків на утримання українського воєцтва з боку польської влади, Державний Центр УНР продовжував зберігати згорнуті апарати штабів і управлінь Української Армії, дбати про збереження старшинського корпусу. Дійсним випробуванням морального духу й витривалості козаків старшин Армії УНР стали приїзди до

таборів навесні і восени 1922 р. більшовицьких делегацій, які запропонували українським воякам повернутися в Україну за умов їх відмови від продовження боротьби з радянською владою. Наслідки роботи цих делегацій були незначними – скористатися амністією виявила бажання невелика (489 чол.) кількість українських військовиків.

Протягом 1922-1923 р. становище українського вояцтва стабілізувалося. Проте на початку 1924 р. поляки починають підготовку до повної ліквідації таборів інтернованих українських військ. Всі інтерновані були поділені на три категорії ("А", "В" і "С"), кожна з яких отримувала певні пільги і початкову допомогу після переходу на цивільний стан. Влітку 1924 р. табір в Щепіорно було розв'язано, а Калішський табір було реорганізовано у т. зв. "Українську станицю", в якій вже на цивільному стані мешкало обмежене число колишніх вояків Армії УНР. Всім українським військовикам було надано статус політичних емігрантів з дозволом вільного поселення у межах всієї Польщі (крім Галичини) або виїзду за кордон.

Українська Армія припинила своє існування як регулярна військова сила держави, проте продовжувала і надалі зберігати сталі осередки у вигляді згорнутого апарату шести стрілецьких і однієї кінної дивізій, Генерального штабу і Військового міністерства УНР. Спільні зусилля вищих урядових і військових інституцій УНР в справі реорганізації й опікування інтернованих українських військ, плекання їх національно-державницького духу у поєднанні з героїчною працею свідомої частини українського вояцтва у таборах заклали надійні підвалини для майбутньої діяльності Державного Центру УНР в обороні інтересів України в усьому світі.

У другому розділі - "Військово-фахова та культурно-освітня робота в Армії УНР" - відтворено процес організації та подальшої діяльності спеціальних й загальноосвітніх учбових закладів Української Армії, проаналізовано роботу культурних і благодійних організацій, видавничих і релігійних установ, що були засновані у таборах інтернованих українських військ.

Перебування українських військ у надзвичайно тяжких умовах інтернування нагально вимагало піднесення морального духу вояцтва, так як тільки національно свідомий громадянин-військовик Армії УНР міг до кінця витримати всі випробування тяжких поневірянь на чужині, не піддавшись відчаю й деградації. Важливий напрямок у вирішенні цього завдання Уряд УНР вбачав у налагодженні фахового навчання військ, насамперед через заснування повторних старшинських і підстаршинсь-

ких курсів і вишколів з усіх родів зброї при кожній окремій частині Військ УНР.

Значні зусилля було спрямовано на заснування підготовчої ступені Академії Генерального штабу Української Армії, яка розпочала свою діяльність восени 1921 р. у вигляді Скорочених курсів по підготовці старшин до праці в оперативних штабах Армії УНР (у 1922 р. їх скінчило 27 старшин). Тоді ж Скорочені курси було реорганізовано у Академічні курси при Генеральному штабі Армії УНР, які діяли до кінця інтернування Української Армії.

Спеціальною освітою старшинства займалася і Військова електротехнічна школа Армії УНР (скінчило 10 чол.) та Військовий факультет Українського народного університету. Значна увага приділялася поповненню старшинського корпусу українських військ: за 3,5 роки інтернування юнацькі школи (Спільна державна і Скорочена військового часу при 3-й дивізії) здійснили випуск 378 чол. молодшої старшини у ранзі хорунжого Армії УНР. Фахові підстаршинські вишколи охоплювали значну частину козацького складу дивізій, даючи їм початки військової та загальної освіти.

Іншим напрямком піднесення морального духу інтернованих, згуртування військовиків під гаслами продовження боротьби за українську державність було широке розгортання культурно-освітньої роботи в таборах. Незважаючи на те, що впровадження освіти у військах в значній мірі ускладнювалося майже повною відсутністю фінансових засобів у Державній скарбниці, діяльність Уряду УНР у цій площині мала свої плідні наслідки. У таборах були відкриті класи всіх ступенів Єдиної Державної школи, гімназії і Український народний університет. Діяльність шкіл грамоти і початкових шкіл дозволила повністю (на протязі 1921 р.) ліквідувати неписьменність серед козацького складу армії. Значна увага приділялася і налагодженню роботи курсів українознавства, студіювання яких мало обов'язковий характер.

Велике значення для піднесення морального духу українського вояцтва, плекання його національних почуттів мало заснування чисельних культурних об'єднань і гуртків, драматичних товариств, художніх майстерень і студій, видавничих установ. В значній мірі вони провадили свою роботу завдяки допомозі з боку національних, європейських і американських благодійних організацій і фондів, які перераховували фінансові кошти на облаштування побуту інтернованих, всебічний розвиток просвітницьких, театральних і хорових осередків серед українського вояцтва.

Діяльність освітніх й культурних закладів дозволила підготувати інтернованих до переходу їх влітку 1924 р. на цивільний стан. Ця робота, започаткована у таборах, заклала міцне підґрунтя для продовження подальшої фахової й загальної освіти колишніх військовиків Армії УНР в Європі.

У третьому розділі - "Створення та діяльність Партизансько-Повстанського Штабу як національного центру протибільшовицького руху опору" - розглянуто вплив ППШтабу як окремої таємної військової установи УНР на розгортання боротьби українського народу проти радянської влади в Україні.

Гостре народне незадоволення новою владою призвело до стихійно-го утворення численних партизанських загонів і таємних підпільних організацій - повстанських комітетів губерній і повітів України. Партизанські формування перешкоджали проведенню найважливіших політичних і господарських заходів нової влади: унеможливлювали діяльність місцевих інституцій радянської влади, зривали постачання продуктами харчування і паливом з України промислових центрів Росії. Значна частина української інтелігенції, національно свідомого селянства і робітників не припиняли активної протидії всім заходам Москви стабілізувати своє становище в Україні.

Про масштаби народного збройного руху опору в Україні свідчать такі числа: за більшовицькими даними протягом 1921 р. на території всіх губерній країни діяло 464 місцевих та мігруючих партизанських загонів. В зв'язку з частими змінами складу і диспозиції повстанських відділів, штаб М.Фрунзе був не в змозі зробити точний підрахунок їх чисельності. Проте відомо, що в часі найвищого піднесення руху (травень-червень 1921 р.) кількість повстанців, зареєстрованих розвідвідділами червоних, становила не менше 10 тис. чол.

Підготовка до розгортання партизанського руху почалася ще до відходу Армії УНР за Збруч. З особливими дорученнями Головного Отамана Військ УНР С.Петлюри в більшовицькому тилу були залишені старшини і козаки, а також окремі військові відділи для організації активних партизанських виступів. З таборів інтернованих українських військ, за наказами ППШтабу, з спеціальними завданнями у різні губернії України відряджались старшини Армії УНР.

З метою внести певне спрямування у народний рух опору московській владі, який у цей час розгортався здебільшого стихійно, у кінці січня 1921 р. було створено Партизансько-Повстанський Штаб при Головній Команді Військ УНР на чолі з генералом Ю.Тютюнником. Штаб

був покликаний скерувати українським протибільшовицьким рухом у національному масштабі у напрямку підготовки загального збройного повстання проти більшовицької влади. Спочатку Штаб перебував у Тарнові, в червні 1921 р. його було перенесено до Львова. На цей час організаційно він складався з трьох референтур (керувань) - політичного, цивільного і військового.

Заходами ППШтабу була налагоджена робота п'яти контрольних-перепускних пунктів на кордоні, що дозволило весною-літом 1921 р. надіслати в Україну біля 500 старшин-організаторів партизанського руху і зв'язківців з міським підпіллям. Їх зусиллями були створені повстанками у майже всіх губернських містах України та встановлено сталий зв'язок з вже існуючими, зокрема з областним Повстанком Катеринославщини, Херсонщини і Таврії, Одеським губернським повстанком "Політична п'ятірка", Холодноярським повстанком та іншими організаціями. За дорученням ППШтабу координував діяльність регіональних повстанкомів Всеукраїнський центральний повстанський комітет у Києві. Міське підпілля займалося агітаційною і розвідувальною діяльністю, збирало зброю, готуючись до загального повстання.

Одночасно ППШтаб вжив організаційних заходів для подальшого розвитку партизанського руху, для чого поділив терени України на п'ять Повстанських груп, які в свою чергу поділялися на 22 повстанських райони. На чолі кожної групи та району, ППШтабом призначався досвідчений старшина, який вже на місці формував свій штаб. Ці заходи дозволили в значній мірі поживити протибільшовицький рух опору, про що зокрема свідчить і чисельність деяких партизанських загонів, особливо на Київщині (1-й Повстанський український полк на чолі з полковником Струком - 200 чол.; відділи отамана Орлика - до 300 чол.; формування підполковника Ю.Мордалевича - до 400 баг.; 2-й Гайдамацький Запорізький курінь Смерті отамана Богатиренка - 600 чол.) і на Поділлі (145-й Гайсинський повстанський пішокінний полк отамана Підкови - 300 чол.; 144-та Надбужанська дивізія отамана Хмари - 640 чол.; формування отамана Заболотного - до 800 шаб. і баг.).

Проте скористатися цим значним потенціалом Штаб не зумів. Через ліквідацію ЧК влітку 1921 р. більшості повстанкомів та розпорощення після зіткнень з регулярними частинами РСЧА великих партизанських формувань, загальна ситуація в Україні вже не сприяла проведенню збройного повстання. Крім того, більшовики почали впроваджувати т.зв. НЕП, що позначилося на загальних настроях селянства - основи партизанського руху. Незважаючи на це, ППШтаб продовжував

Стефан
АН України

підготовку збройного повстання, сподіваючись, що проведення відповідно до розробленого плану рейду трьох армійських груп (Волинської, Подільської і Бесарабської) підштовхне українське селянство до боротьби з Москвою. Але ці розрахунки були марними. Здійснений восени 1921 р. рейд, відомий в історії як II-й Зимовий похід Армії УНР, продемонстрував небажання селянства масово підтримати цю акцію. Похід закінчився загальною невдачею: Волинська група (основні сили армії) потрапила в оточення і майже вся загинула у бою, 359 полонених з її складу було страчено у м.Базар.

Після цих подій Державний Центр УНР вже не відновлював діяльності ППШтабу, хоча і продовжував надавати значну матеріальну й кадрову допомогу партизанському рухові. Головний наголос у 1922-1923 рр. було зроблено на налагодженні максимально законспірованого підпілля, на проникненні до складу різних більшовицьких інституцій при повній тимчасовій відмові від активних форм боротьби з Москвою.

Незважаючи на те, що партизансько-повстанський рух українського народу проти більшовицького панування зазнав поразки, сам факт збройної боротьби свідомої частини українського селянства і інтелігенції був яскравим свідченням потенціалу нації, проявом її прагнення до незалежності, до розбудови свого власного державного життя.

У висновках зроблено основні підсумки і сформульовано практичні рекомендації по використанню результатів дослідження:

- незважаючи на укладення Ризького мирного договору між Польщею і більшовицькою Росією, Уряду УНР вдалося дипломатичними заходами забезпечити можливість власної державної праці в екзилі, згуртувати інтерчовану Українську Армію;

- заходами Державного Центру УНР Українська Армія була розміщена у спеціальних таборах. Її дивізії були реорганізовані і переформовані відповідно до вимог стану інтернування, поновились внутрішня структура військ - що дозволяло належним чином підтримувати бойовий стан армії;

- в частинах Армії УНР була впроваджена фахова освіта, якою було охоплено весь старшинський склад і переважна більшість козаків;

- створення Партизансько-Повстанського Штабу при Головній Команді Військ УНР дозволило у значній мірі внести державницький напрям у стихійний народний протибільшовицький рух та спрямувати його на підготовку збройного повстання;

- підготовлений ППШтабом II-й Зимовий похід Повстанської Армії УНР став одним з найбільших проявів звитяги і мужності українських

вояків, незважаючи на його кінцеву невдачу:

- організація у таборах широкої мережі початкових шкіл та українознавчих курсів дозволила повністю ліквідувати неписьменність серед козаків; заснування табірних і дивізійних театрів, хорів, оркестрів, мистецьких гуртків і товариств дало можливість гідно плекати національні почуття українського вояцтва;

- в Армії УНР була широко розгорнута видавнича справа. в типографіях дивізій і таборів друкувалася велика кількість часописів і книжок, що позитивно впливало на формування національної свідомості та державницьких прагнень козаків і старшин Армії УНР;

- зусиллями Державного Центру УНР Українська Армія була підготовлена до переходу на цивільний стан; здобуті фахові знання дозволяли українському вояцтву продовжувати своє навчання в освітніх закладах Європи;

Весь досвід військової діяльності Уряду УНР на чужині у справі збереження та реорганізації інтернованої Української Армії, впровадження фахово-спеціального навчання, налагодження культурно-освітньої роботи серед військ повинен бути ретельно вивчений і служити практиці сучасного військового будівництва в Україні.

Апробація дослідження. Дисертація пройшла обговорення на кафедрі новітньої історії України Київського університету імені Тараса Шевченка. Окремі положення дослідження доповідалися на науково-методичній конференції "Історія державності України (проблеми вивчення у вузі)" (Київ, 1992 р.), міжнародних наукових конференціях "Українознавство в розбудові держави" (Київ, 1993 р.) та "Волинь та волинське зарубіжжя" (Луцьк, 1994 р.).

Основні положення та висновки дисертації знайшли відображення у наступних публікаціях автора:

1. Військові організації УНР у Румунії і південному заході України у 1921 р. // Штурм. - Міннесота, 1994. - Ч. 76-77. - 1,0 друк. арк.

2. Розгромлені, але непереможені // Сурма. - 1995. - N 1. - 1,0 друк. арк. (у співавторстві).

3. Військові формування Армії Уряду У.Н.Р. у 1921 році // Штурм. - 1993. - Ч. 74. - 0,2 друк. арк.

4. Діяльність Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету в 1921 р. // Штурм. - 1994. - Ч. 73. - 0,6 друк. арк. (у співавторстві).

5. Партизансько-повстанський рух на Україні у 1921-1924 рр. // Історія державності України (проблеми вивчення у вузі): Тези доп. респ. студ. наук.-практ. конф. - К., 1992. - 0,2 друк. арк.

Срибняк И. В. Военная деятельность Правительства УНР в эмиграции (1921-1923 гг.).

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - История Украины, рукопись, Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1995.

В диссертации на основе широкого круга источников исследованы основные направления деятельности Правительства УНР по реорганизации интернированной в Польше Украинской Армии; проанализирована деятельность Партизанско-Повстанческого Штаба по руководству антибольшевистским национальным движением. Установлено, что Армия УНР во время интернирования сохраняла штабы соединений и кадрированный состав семи дивизий, которые играли важную роль в организации партизанского движения в Украине. Военная деятельность Правительства УНР способствовала сохранению Украинской Армии и последующему эффективному функционированию Державного Центра УНР в Европе.

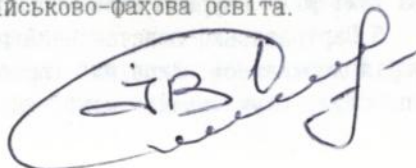
Sribnyak I. V. Military Activity of the UPR Government in Emigration (1921-1923).

Dissertation for a scientific degree of Candidate of History on speciality 07.00.02 - History of Ukraine, the Kiev University, named after Taras Shevchenko, Kiev, 1995.

The manuscript that is going to be defended surveys the main directions of the UPR Government activities on reorganization of internee Ukrainian Army in Poland on the basis of a wide variety of sources. It provides analysis on the activity of the Partizan-Insurrectional Staff being at the head of the antibolshevik, national movement.

It's determined that being interned UPR Army has maintained Staff of formations and limited contingent of Seven Divisions, which were of great importance in the organization of the partizan movement in Ukraine. The UPR military activity has promoted maintaining of the Ukrainian Army and the further effective functioning of the UPR State Centre in Europe.

Ключові слова: Уряд УНР, Українська Армія, табір інтернованих, Партизансько-Повстанський Штаб, військово-фахова освіта.

Підписано до друку: 15 .05. 95г. . Формат 60×84 1/16 | .
Об'єм д.а. Зап.№ 124 . Тираж 100 прикмірників.

Державне комунальне поліграфічне підприємство "Тираж"
м.Київ

448590

AB 32.423

AB 32.423